

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küçük Menderes Havzasında Madencilik

Günver Güneş* - Müslime Güneş**

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle yapmış olduğu ticari antlaşmalardan dolayı, yabancı yatırımların arttığı bir dönem olmuştur. Yabancı yatırımlar daha çok demiryolu, liman, fenerler, kamu hizmeti alanlarında yoğunlaşmıştır.¹ Madencilikte yapılan bu yatırımlardan nasibini almıştır. Söz konusu dönemde Osmanlı madenleriyle bu madenlere yapılan yatırımların durumu ile ilgili olarak genel bakış açıları ortaya konulmuş olsa da bölgesel-mahalli çalışmalar yeteri kadar bulunmamaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ekonomisi oldukça palazlanmış bir ticaret kenti İzmir'in art bölgesinde yer alan zımpara, cıva, antimuan, simli kurşun, kömür rezervleri ile dikkat çeken Küçük Menderes Havzası'ndaki madenler² bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde madenler Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine kadar şer'î hükümlerle işletildi. Tanzimat ile başlayan ve akabinde devam eden süreçte ise kanunlar çerçevesinde bir düzen uygulandı. Bu düzenlemeler neticesinde 1861, 1869, 1887 ve 1906 hazırlanan maden nizamnameleriyle madencilüğümüzün esasları belirlendi ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesine çalışıldı.³ Madenlerin çıkarılması ve işletilmesi için padişahın onay alınırdı. Bunun akabinde maden imtiyazı almak isteyen kişi veya şirkete iki yıl geçerli olan bir arama ruhsatnamesi verilirdi. Bu ruhsatnameyi alan kişilerin, üç ay içerisinde faaliyete geçmeleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın/TÜRKİYE, ggunes65@gmail.com ORCID:0000-0003-0263-9708

** Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Aydın/TÜRKİYE, mgunes@adu.edu.tr 0000-0002-9088-3390

1 A. Gündüz Okçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları", İktisat Tarihi Notları, Ankara 1997, s. 111.

2 Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılımı", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, X/1, İstanbul 2008, s. 140-142.

3 Düstur 1289/1872, s. 318-337, Düstur 1937, s. 886-904, Düstur 1943, s. 438-461, Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 98, Ekim 1995, s. 78.

gerekmekteydi.⁴ Ardından maden sahası Harbiye Nezareti'nde askeri açıdan değerlendirilir, eğer bir sakınca gözükmezse işlemler devam ettirilirdi. Nezaretteki tüm bu uygulamaların ardından, maden imtiyazı süresinin en fazla 99 yıl olduğu ve maden hafriyatının suyollarına, bentlere, kara ve demiryollarına 75-150 metre uzakta olması gerektiğini içeren bir mukavelename hazırlanarak, Babıâli'ye gönderilirdi.⁵ Mukavelename, burada Şura-yı Devlet tarafından incelendikten sonra padişaha sunulur ardından da imtiyaz talep edenlerle Ticaret ve Ziraat Nezareti arasında imzalar atılarak imtiyaz verilmiş olurdu.⁶

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından II. Meşrutiyet Dönemine Kadar Küçük Menderes Havzasında Madencilik

Osmanlı ekonomisinin başlıca gelir kaynaklarından olan madenler, imparatorluğun kuruluşundan itibaren önemini korumuştur. Fakat XVIII. yüzyılın akabinde yaşanan idari, askerî, mali bunalımlar her alanda olduğu gibi madencilik sektöründe de kendini göstermiş ve gerilemeye yol açmıştır. Bununla birlikte maden mevzuatının devrin değişen şartlarına uygun olarak gelişme gösterememiş olması, madencilik çöküşünü hızlandırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu genelinde Aydın Vilayeti toprakları, madenler açısından diğer vilayetlere göre zengin ve ayrıcalıklı bir yere sahipti. Fakat bu zenginlik ve ayrıcalık XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Vilayet dahilinde madenleri en fazla olan sancaklar, Mentеше ve İzmir sancakları olup, ikinci derecede Aydın ve Denizli sancakları gelmektedir. Aydın Vilayeti krom, zımpara, manganez, linyit, antimuan vs. madenler açısından oldukça zengindi.⁷

Bunlardan, XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişmiş sanayinin önemli hammaddelerinden olup, Osmanlı İmparatorluğu'na üretimde dünya çapında ayrıcalıklı bir yer sağlayan ve en çok İzmir ve çevresinde bulunarak işletilen zımpara, manganez ve cıva madenlerini ayrıca değerlendireceğiz.

Türkiye'nin batısında, Ege Bölgesi'nde yer alan Küçük Menderes Havzası, "Batı Anadolu Grabenleri" olarak tanımlanan çöküntü havzalarından biridir. Küçük

4 Özkan Keskin, Orman ve Ma'adin Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 89.

5 Abdülmecid Mutaf, Abdülmecit, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü", History Studies 2/2, Samsun 2010, s. 299.

6 Fatma Emek, "II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bayındır Kazasında Madencilik", İzmir Araştırmaları Dergisi, S. 4, İzmir 2016, s. 48-49.

7 Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 131.

Menderes Havzası, kuzeyden Salihli-Turgutlu-Alaşehir arasında yer alan Gediz ve güneyden Bafa Gölü-Aydın-Denizli arasında yer alan Büyük Menderes çöküntüleri ile sınırlıdır.⁸ İncelediğimiz dönemde havzada Ödemiş, Tire, Bayındır, Balyambolu, Kelas, Ayasuluğ, Torbalı yerleşimleri yer alıyordu.⁹

Küçük Menderes Bölgesi'nde izleri Antik Çağlara kadar uzanan cıva ve antimuan madenleri ile dikkat çekmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinde Beydağ'daki madenlerden çıkarılan cıvanın bakır levhalar üstüne sürülerek yapılan aynaların Efes limanından Avrupa'ya kadar ulaştırıldığı bilinmektedir.¹⁰ XIX. yüzyıl sonlarında İzmir'e yakın bölgelerde yabancıların en çok ilgilendiği madenlerin başında cıva ile birlikte antimuan geliyordu.

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'nun önemli bir ticaret kenti olan İzmir, geniş çaplı bir maden arama sahası haline gelmiştir. Özellikle antimuan, zımpara, simli kurşun, manganez, cıva, kömür, arsenik gibi madenler için imtiyazlar alındı.¹¹ Madencilik için ivme kazanmasında demiryolu hatlarının döşenmesi önemli bir rol oynadı.¹² Maden işletmeciliğinde İngiliz sermayedarlar ön sırada yer aldı. Abbott ailesi İzmir'de bulunan bütün zımpara madeni ocaklarını kendi imtiyazları altında topladı.¹³ Whittalller İzmir'de bulunan cıva madenlerinin imtiyazlarına sahip oldu. Ayrıca bu makalede üzerinde yoğunlaşacağımız Bayındır kazasında olduğu gibi Türk tebaasından ve azınlıklardan bazı Rum ve Ermenilerde İzmir'de madencilik sektörü içinde yerlerini aldılar.¹⁴

Küçük Menderes Havzası'nda ilk maden arama girişimi ile ilgili bilgiler Tire ve çevresine ait olup İngiliz tebaasından Paterson, Tire'ye bağlı Yeniköy'de,

- 8 Güler Muslu, Küçük Menderes Havzasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 1.
- 9 Recep Meriç, "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış" Ege Coğrafya Dergisi, S. 4, İzmir 1988, s. 202.
- 10 Berkan Yılmaz, Antik Dönemde Ödemiş ve Çevresi, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2014, s. 87-88.
- 11 Gökmen Ertan, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları" Belleten, LXXI/262, Ankara 2007, s. 976-979.
- 12 Orhan Kurmuş, *age.*, s. 38.
- 13 Şerife Yorulmaz, Aydın Vilayetinde Madenler, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1995, s. 101.
- 14 Fatma Emek, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde İzmir'de Madencilik (1908-1938), (Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak 2013, s. 143.

Yeniköy Çiftliği yakınında Kuşalanı adı verilen yerde ortaya çıkarılan bir zımpara madeninin imtiyazı için başvurmuş ve Eylül 1870'den itibaren geçerli olmak üzere 99 yıllığına imtiyaz kendisine verilmiştir.¹⁵ Kömür madeni havzada yalnızca Torbalı yakınlarında Karaot mevkiinde bulunmaktadır.¹⁶ Manganez madeni Aydın vilayetinde pek çok yerde keşfedilmekle beraber en önemli kaynağı Tire kazasına bağlı Hasan Çavuşlar adlı yerde olamıydı.¹⁷ Manganez üretimiyle ilgilenen ilk İngiliz girişimci J. Jackson idi.¹⁸

Krom ve zımpara taşı dışında, yabancıların en çok ilgilendiği maden antimuan idi. Antimuan sadece Ödemiş kazası çevresinde bulunuyordu.¹⁹ Batı Anadolu'da antimuan yatakları olduğunu ilk bulan kişi ise J. W. Wilkinson adındaki İngiliz tüccardır. Bu kişi, Ödemiş yakınlarında Çinilikaya madenlerini işletmek üzere 80.000 dönümü kapsayan bir imtiyaz almayı başarır. Fakat sermaye yokluğundan üretime geçemeyen Wilkinson, 1889'da İzmir'in zengin İngiliz tüccar ailesi Whittall'lerden ve diğer bazı İzmirli tüccarlardan borç alarak sınırlı da olsa maden çıkarmaya başlar. Wilkinson madeni önce Sturzenegger ve Rees'e bunlarda Londra'da yeni kurulan İzmir Antimuan Şirketi'ne satar.²⁰ Cıva, vilayette az bulunan madenlerdendir. Ödemiş, Tire ve Karaburun civarında işletilmekteydi.²¹

İzmir ve çevresi, maden türleri açısından zengin olduğu gibi işletme açısından da yoğun faaliyetlere sahne olmuştur. Bu bölgede, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle yüzyılın sonlarına doğru yeni madenlerin keşfinden önemli bir artış olmuştur. Burada ele alacağımız madenler Tire'de, zımpara; Ödemiş ve Tire'de cıva, Ödemiş'te antimuan; Torbalı'da linyit, Tire'de simli kurşun, çinko ve manganez madenleri ile ilgilidir.²² XIX. yüzyılın son çeyreğinden II. Meşrutiyet dönemine kadar Küçük Menderes Havzası'nda imtiyaz elde eden madenler şunlardı.

15 Orhan Kurmuş, *age.*, s. 134, Mehmet Başaran, Tanzimattan Cumhuriyet'e Tire, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000, s. 229.

16 Orhan Kurmuş, *age.*, s. 136, Şerife Yorulmaz, *agt.*, s. 125.

17 Mehmet Başaran, *age.*, s. 225.

18 1882 yılında imtiyaz sahibi bir Türk ile ortak olan Jackson, Tire yakınlarındaki Hasançavuşlar ocaklarını işletmeye başlamıştı.; Orhan Kurmuş, *age.*, s. 132.

19 Günver Güneş, Sosyal, Siyasal, Ekonomik, Kültürel Açısından Ödemiş Kenti 1908-1950, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1997, s. 209.

20 BOA, MV. 41/30.

21 Hüsnü-Cevad Sami, *age.*, İzmir 1323, s. 54-58.

22 Şerife Yorulmaz, *agt.*, s. 147.

Tire'de (Ceblliler, Kırkkilise) Cıva Madeni

Tire'ye bağlı Ceblliler köyünde Kocakaranlık, Gelinkaya, Bereket tepeleri ve Uskuracılar ile Atampınar noktalarıyla sınırlı olan arazide bir cıva madeninin bulunduğunu, 31 Ocak 1898 tarihli bir iradeden öğreniyoruz.²³ Yine Tire'ye bağlı Kırkkilise nahiyesinde; Musalar, Rahmet dağı, Akkaya, Uzgur, Ortaköy ve Kamişlar adlı yerlerle sınırlı olan 15.000 dönümlük arazide bulunan cıva madeninim imtiyazı, daha önce de vilayetin değişik yerlerinde maden imtiyazı alan Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Efendi'ye Hazine-i Hassa adına işletmek üzere 28 Haziran 1904 tarihinde verilmiştir.²⁴ Aralık 1908 tarihli ve 5032 numaralı iradeden, bu imtiyazın da, Ohannes Efendi'nin almış olduğu diğer maden imtiyazlarında söz konusu olduğu gibi bir süre sonra Maliye Hazinesi'ne devredildiği anlaşılmaktadır.²⁵

Tire (Hasan Çavuşlar): Manganez Madeni

Tire'ye bağlı Hasan Çavuşlar ve Mircanoğlu arazisinde keşfedilen manganez madenini işletmek üzere, İzmir'de oturan Şeyhzade Mehmed Said Efendi 1879 yılında imtiyaz başvurusunda bulunmuştur. 16 Ocak 1880 tarihli fermanla, 99 yıllığına imtiyaz kendisine verilmiştir.²⁶ İşletmenin başlaması için tanınan süre bir yıldır. Şeyhzade Mehmed Said Efendi'nin ölümü üzerine, 1912'de 120 hisse itibarıyla madenin 15'er hissesi eşlerine geriye kalan hisseleriye kızlarıyla, kız kardeşi Fatma Hanım arasında pay edilmiştir.²⁷

Tire (Çavuşgölü, Halkapınar Çiftliği, Yeniköy Çiftliği, Alacalı Çiftliği, Hasan Çavuşlar ve Mircanoğlu Çiftliği): Zımpara Madeni

Tire kazasında Çavuşgölü dağında, aramalar sonucu keşfedilen zımpara madeninim imtiyazı için, İngiltere tebaasından Tüccar Şarno'nun (Charnaud) başvurusu sonucunda, 24 Ağustos 1870 tarihli ferman kaydına göre imtiyaz, 1870'den itibaren 99 yıllığına kendisine verilmiştir. Maden alanı 5884 dönüm idi.²⁸ Bu imtiyaz, Orman ve Maden Nezareti'nin hazırladığı istatistiklerde yer almamaktadır.²⁹

23 BOA İH. 933/22.

24 BOA. İD. 3, s. 151.

25 BOA. İD. 3, s. 246.

26 BOA. DUİT. 17.2/10, BOA. İD. 1, s. 118, Faik Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, İzmir 1973, s. 72.

27 25 Nisan 1907'de çıkan irade üzerine imtiyaz feshedilmiştir. BOA. DUİT, 17.2/10.

28 Mehmet Başaran, *age.*, s. 227.

29 İstatistiklerde ilk sırada yer alan imtiyazdan altı ay kadar önce verildiği anlaşılmaktadır. 1323 Senesi Maadin İstatistiği, s. 34-35.

Tire kazasında, Halkapınar Çiftliği içinde Selahaddin Boğazı ve Kartalkaya adlı yerlerde, arama sonucu keşfedilen zımpara madenini işletmek üzere imtiyazı için Peşmeşoğlu Mossi (Mosis) başvurmuş ve 15 Şubat 1871 tarihli imtiyaz fermanına göre; 1870'den itibaren geçerli olmak üzere imtiyaz, 99 yıllığına kendisine verilmiştir.³⁰ Ne var ki, 1876 yılı Ağustos'u sonuna kadar olan süre de Mosis Efendi'nin madeni sürekli işler halde tutamadığı ve terk ederek işletmeyi durdurduğu, ayrıca devlete vermesi gereken vergileri de ödemediği gerekçesiyle imtiyazının feshedildiği belirtilmiştir.³¹ Bu arada anlaşıldığına göre, Peşmeşoğlu Mosis Efendi kendi iltizamında iken feshedilmiş olan bu zımpara madeni üzerindeki hakkını, İngiltere tebaasından Frederik Şarno'ya (Charnaud) Orman ve Maadin Nezareti ile Şura-yı Devlet'in onayıyla terk etmiştir.³² Madenin, boş ve terkedilmiş kalmasından ise talibine ihalesinin İmtiyaz Defteri'ndeki bir kayıttan, imtiyazın bir süre sonra Paterson tarafından, İzmir'de bulunan Whittall Şirketi'nin Sandık Emini olan Frances Hantun'a devredildiği anlaşılmaktadır.³³ Tire'ye bağlı bulunan Dağyeniköy karyesi civarında açığa çıkarılan zımpara madeninin ise 60 sene süreyle İngiltere tebaasından Edgar Whittall'e verildiğini arşiv evraklarından ve dönemin basınından öğrenmekteyiz.³⁴

Tire'de, Sultan Abdülmecid Vakfı'na bağlı olan Alacalı Çiftliği'ndeki zımpara madeninin imtiyazı, İngiltere tebaasından ve İzmir'in önde gelen tüccarlarından Madam Elen Abbott ile oğlu Ernest Frederik Abbott'a verilmiştir.³⁵ 27 Temmuz 1875 tarihli imtiyaz kaydına göre imtiyaz 1872'dan itibaren geçerli olmak üzere 99 yıllığına verildiği anlaşılmaktadır.³⁶ Alacalı Çiftliği'ndeki söz konusu madenin imtiyazı, 16 Ekim 1878'de yenilenmiştir.³⁷ Tire'ye bağlı Hasançavuşlar ve Mircanoğlu adlı arazilerde keşfedilen bir zımpara madeninin işletme imtiyazı, 1878 başından itibaren geçerli olmak üzere 15 Ocak 1880'de, 99 yıllığına, İzmir'de oturan Şeyhzade Mehmed Said Efendi'ye verilmiştir.³⁸ 4330 dönüm olan maden

30 Bu imtiyaz da istatistikte yer almamaktadır. Dolayısıyla bu da ilk verilen fermanlardan sayılır BOA. İD. 1, s. 23-24.

31 BOA. Y.A. Res, 5/18.

32 BOA. Y.A. Res, 5/18. 1396.

33 Şerife Yorulmaz, agt., s. 169.

34 BOA, DÜİT.MUİ 37.1-25/1327Za (10), Ahenk 31 Kanun-ı sani 1325, Köylü 31 Kanun-ı Sani 1325.

35 BOA. İD. 1, s. 102-103, Mübahat Kütükoğlu, "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri, 150 Yılında Tanzimat, Ankara 1992, s. 109.

36 BOA. İD.1, s. 73.

37 1323 Senesi Maadin İstatistiği, Dersaadet 1325, s. 34-35.

38 BOA, DÜİT 17.2/10. Mehmet Başaran, *age.*, s. 230.

arazisinin sınırları kuzeyde, Uzun, Kazanlı ve Yıtak tepeleriyle doğuda, yine Uzun ve Yıtak tepeleri arasında kalmaktadır.³⁹ Mehmed Said Efendi, aynı alan içinde bir de manganez madeni imtiyazına sahipti.⁴⁰

Ödemiş Madenleri

Küçük Menderes Bölgesi'nde eski çağlardan beri doğal kaynaklar yönünden zengin olan yerleşimlerden biri de Ödemiş ve çevresi idi. Bölgede zenginliklerin başında altın madenleri gelmekteydi. Eski çağların en kaliteli yatakları Palaipolis kasabası yakınlarındaydı.⁴¹ Ödemiş'in Beydağ'ı yakınlarında işletilen bu cevherler, Lidya bölgesinin başta gelen ihraç ürünleri arasında yer almaktaydı. Tabaklar köyü sınırındaki Kireçtepe'de maden eritme taşları bulunması, Sarıkaya köyü içinde Demirtepe denilen yerde demir ocağının uzun zaman önce işletilmiş olduğu, bulunan kalıntılardan anlaşılmaktadır.⁴²

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise madencilik XIX. yüzyılın II. yarısına kadar şeriat kurallarına göre düzenlenirken, 1869 yılında yürürlüğe giren yeni maden yönetmeliğine göre ise maden arama ve çıkarma konularında yabancılar Osmanlı vatandaşları ile aynı hakka sahip oldular.⁴³ Bunun sonucu olarak yabancı uyruklu madenciler de Küçük Menderes Havzası'nın zengin madenlerine göz koydular. 1890'lardan sonra Müslüman uyruklularda maden arama ruhsatı elde ettiler. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Maden İstatistiklerine göre 1894-1897 yılları arasında Ödemiş ve çevresinde maden arama ruhsatı sahibi olanlar ve aranan madenler şunlardı; Erzincanlı Ağaoğlu Mehmet Efendioğlu Mustafa Mazhar ve ortakları 24 Mart 1310 hicri tarihli ruhsatnamesiyle, Ödemiş Köşeler'de arsenik, nikel, kobalt, kükürt, gümüş, Erzincanlı Ağaoğlu Mehmet 24 Mart 1310 hicri tarihli ruhsatnamesiyle Ödemiş Kelas'a arsenik, altın, nikel, gümüş, kobalt, Köyceğiz Hanedanından Ali Rıza Paşa 28 Mayıs 1310 hicri tarihli ruhsatnamesiyle Ödemiş Balyambolu'da Antimuan, Karabet Arabyan 2 Mart 1312 hicri tarihli ruhsatnamesiyle Balyambolu'da simli kurşun, cıva, Ağaoğluzade Mustafa Mazhar ve ortakları 28 Mart 1312 hicri tarihli ruhsatnamesiyle Birgi'de arsenik, kükürt, simli kurşun, bismut, Hacı Ali Ağazade Hasan Rıza 13 Nisan 1312 hicri tarihli ruhsatnamesiyle Çamlıca Güre'de arsenik, Mehmet Ziya 16 Nisan 1312 hicri

39 BOA. İD.1, s. 102-103.

40 BOA. İD. 1, s. 119-120. Şerife Yorulmaz, agt., s. 172.

41 Veli Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, II. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 192.

42 Mestan Yapıcı, Beydağ, Balyambolu, Palaipolis, İzmir 1995, s. 49.

43 Orhan Kurmuş, age., s. 128.

tarihli ruhsatnamesiyle Kemer'de arsenik, aynı kişi 17 Haziran 1312 hicri tarihli ruhsatnamesiyle Datbey'de bakır ve cıva, yine Mehmet Ziya Bey'e ait hicri 24 Mart 1313 tarihli ruhsatnameyle Ödemiş Kayaköy'de bakır arama izni verilmiştir.⁴⁴

Ödemiş Mescitli Antimuan Madeni: Mesogis Dağı'nın kuzey yamacında ve Ödemiş'e 20 kilometre kadar uzaklıktaki bir mevkide antimuan madeni bulunduğu bilinmektedir.⁴⁵ Yabancıların en çok ilgilendiği maden antimuandı. Bu maden yatakları yalnızca Ödemiş kazası çevresinde bulunuyordu. Yatakları ilk keşfeden J. W. Wilkonson isimli bir İngiliz tüccarı oldu. Bu kişi 80 bin dönümü kaplayan bir imtiyaz almayı başardı. Sermaye yokluğundan üretime başlayamayan Wilkonson 1889 yılında zengin Whitallerden ve diğer İzmirli tüccarlardan borç alarak sınırlı ölçüde maden çıkarmaya başlamıştı. Mescitli köyü Emirkırı civarında Çinilikaya denilen yerde çıkarılan maden, İzmir Sancağı'nın en önemli ve tek antimuan madeniydi.⁴⁶ Bir yıl sonra Wilkonson haklarını İngiliz-İsviçre şirketi Sturzenegger-Rees'e sattı.⁴⁷ 22 Mart 1889 tarihli Meclis-i Vükela kararına göre maden tahlilleri iyi çıkmış, verilen mazbata ile Simon ve Francisco'ya ruhsatname çıkarılarak hisseleri Ulrik Astor Zinker ve William Rees tarafından alınarak işletilmeye başlanmıştır.⁴⁸ Bir süre sonra hisselerinin yarısını Londra'da yeni kurulan İzmir Antimuan Şirketi'ne (Smyrna Antimony Company) sattılar.⁴⁹ 1912 yılında da Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin 30 Temmuz 1912 tarih ve 128 numaralı yazısına göre maden hissesi ve hakları İngiltere tebaasından Toman Boven Rees'e devretmişlerdir.⁵⁰ Gittikçe genişleyen İzmir Antimuan Şirketi 1913 yılında madeni tümüyle ele geçirdi.

Çinilikaya antimuan ocaklarında 200 metrelik galerilerden çıkarılan cevher Aydın demiryolu aracılığıyla İzmir'e gönderiliyor ve oradan Avrupa'ya ihraç ediliyordu. Bulunması çok güç olan galeri işçilerini elinden kaçırmak istemeyen şirket, maden ocaklarının yakınında üç yatakhane yaptırmış, işçilerin gereksinimleri içinde iki dükkân açılmıştır. Özellikle İtalyan asıllı işçilerin çalıştığı galerilerde maden işçilerinin 23'ü Ödemiş'te ikamet ediyordu.⁵¹

44 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Kamil Paşa Evrakı 86-7/682, Şerife Yorulmaz, agt., s. 240.

45 Berkan Yıldız, agt., s. 88.

46 Şerife Yorulmaz, agt., s. 155.

47 BOA. MV 41/30.

48 BOA. MV 41/30.

49 Orhan Kurmuş, *age.*, s. 133.

50 BOA. İ.D. 2.

51 BOA. Yıldız Esas Evrak, Kamil Paşa, Ek. 86/8-744/747.

Cumhuriyet Dönemi'nde de İzmir Antimuan Şirketi idaresinde Thomas Boven Rees tarafından işletilen maden⁵² 1925–1930 yıllarında İngiliz Cucusun Şirketi'nin denetiminin %20 verimi geçememiş, 1930 yılında kapatılarak şirket feshedilmiş ve bütün varlığı Ödemiş Madencilik Şirketine devredilmiştir.⁵³

Dadbey Cıva Madeni: Ahmet Refik Paşa evrakı içinde bulunan Mehmed Ziya mühürlü bir mektupta bu kişinin padişahın başkâtibi Tahsin Efendi aracılığıyla Ödemiş'te cıva madeni aramak için izin aldığı belirtilmektedir.⁵⁴ Şerife Yorulmaz tarafından yayınlanan mektupta Mehmed Ziya Bey'in bir mühendisle çalışarak Ödemiş'e yarım saat mesafede Dadbey köyü yolunda bir derenin içinde buldukları ifade edilmektedir. 1896 tarihinde yapılan bu çalışmalar sonucunda imtiyaz fermanı alınmadığından girişimler sonuçsuz kalmıştır.

Balyambolu Halköy Tekerli Cıva Madeni: 18 Mart 1894 tarihli imtiyaz fermanıyla Karabet Arabyan, Vahanyar Veziryan ve Arti Boyacıyan Efendilere ihale edilen maden, Halköy Tekerli mevkiindeydi.⁵⁵ 11 Ağustos 1898 tarihli sadrazam yazısında madenin ciddi şekilde işletilmediği belirtilerek,⁵⁶ 26 Temmuz 1898 tarihli ve 740 numaralı irade ile imtiyaz feshedilmiştir.⁵⁷ 18 Mart 1894 tarihli imtiyaz fermanına göre 99 yıllığına Halköy cıva madeni birden fazla kişiye hisse verilmiştir.⁵⁸ Cıva madeninin imtiyazı 4 Ocak 1905 tarihinde tüccardan Tokadızade Halid Bey'e verilmiştir.⁵⁹ 99 yıllığına verilen yeni imtiyaza rağmen Halid Bey'in üretim ve işletmesine uzun süre devam etmediği nedeniyle maden imtiyazı yeniden eski sahibi Karabet Arabyan'a 29 Haziran 1911 tarihli iade-yi ihale ile devredildiği anlaşılmaktadır.

Balyambolu Küre Cıva Madeni: Beydağ Küre köyü yakınında bulunan bu maden, Ahmet Muhtar Bey'e 30 Kasım 1903 tarihli imtiyaz fermanı ile 99 yıllığına ihale edilmiştir. Maden kuzeyde Beyköyü'nün kuzeyinde bulunan Aşağı Cami'den Abalılar Çayı'yla Akçakeçeli Çayı'nın birleştiği noktaya oradan Abalılar

52 1939 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, s. 14.

53 1927 yılında madenin bir kısım hissesinin John Longdom'a devredilmesiyle ilgili Bkz. B.C.A. Kararname No.:4788 Dosya:195-29, Mestan Yapıcı, *age.*, s. 47-48.

54 BOA. Kamil Paşa Evrakı 86/87 682.

55 BOA. İ.D 3, s. 1, Ertan Gökmen, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)", *Bellekten*, XXI/262, Ankara 2007, s. 969-996.

56 BOA. İ.D 3, s. 57.

57 Şerife Yorulmaz, *agt.*, s. 159.

58 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.D 3, s. 1.

59 BOA. İ.D 3, s. 116-117.

Çayı'nı izleyerek Nalbantoğlu Deresi'yle Sancarlar Deresi'nin birleştiği noktaya, batıda ve güneyde bu noktadan başlayarak Arabevleri tepesine kadar, doğuda ise bir noktadan Beyköyü'nün Aşağı Camisi'ne kadardı.⁶⁰

Balyambolu Bağcılar Cıva Madeni: Bağcılar köyü, Bağcılar Deresi'nde bulunan cıva madeni 8 Kasım 1903 tarihli imtiyaz fermanıyla icat hakkı saklı kalmak üzere Ahmet Muhtar Bey'e ihale edilmiştir. Bağcılar cıva madeni, Küre cıva madeninden daha küçük bir alandadır.⁶¹ 1323 maden istatistiklerinde gerek Küre gerekse Bağcılar cıva madenleri Ahmed Muhtar Bey üzerinden feshedilerek işletilmeyen boş madenler arasında yer almışlardır.⁶² Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin 29 Ocak 1912 tarihli yazılarında belirtildiği üzere madenler Donanma-ı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'ne ihale olunmuşlardır.⁶³

Torbalı Madenleri

Torbalı kazasına bağlı Tiryande nahiyesinde, Karaot ve Karakızıl köylerinin sınırında keşfedilen linyit madeninin imtiyazı için, Fransa Devleti tebaasından Alberto Kozinari baş vurmuş, gerekli incelemeler ve işlemler yapıldıktan sonra, 1871'den itibaren 99 yıllığına kendisine ihale edilmiş olmasına karşın madende uzun süre üretim yapılamamıştır.⁶⁴ Kefil Dimitraki'nin de, 1882 yılında vefat ettiği anlaşılmış, böylece maden imtiyazının feshi gerçekleşmiş olduğundan yeniden ihaleye konulması kararlaştırılmıştır.

Bayındır Hisarlık: Simli Kurşun Madeni

Simli kurşun madeni 2467 dönümlük arazi içerisindeki kuzeyinde Çamlı ve Boyacı Gediği, doğusunda Ovacık köyü ve Eyüp Bin Efendi Hanı, güneyinde Sarı Meri ve Ergenli Tepeleri, batısında ise Musluk Gediği sınırlarında bulunmaktadır.⁶⁵ Maden sahasında önce bakır, antimon, gümüş ve çinko madenleri aramak için 28 Nisan 1896 tarihinde Osmanlı tebaasından Ağaogluzade Mehmet Ziya Efendi'ye bir sene geçerli olan bir ruhsatname verildi. Çıkarılan cevher numunesi tahlil harcı ile beraber 28 Nisan 1898 tarihinde İzmir Vilayeti'ne gönderildi.⁶⁶ Tahlil Memurluğu tarafından 5 Temmuz 1898 tarihinde verilen tahlil raporunda

60 BOA. İ.D 3, s. 140, Mehmet Bayartan, agm., s. 140.

61 BOA. İ.D 3, s. 140-141.

62 1323-1324 Seneleri Maadin İstatistiği, Dersaadet 1325-1326.

63 BOA. İ.D 3, s. 141.

64 Şerife Yorulmaz, agt., s. 173.

65 BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 4, s. 40-41.

66 BOA. ŞD, 540/30, 1327 B 2/20. 7. 1909.

madenin, bir tonda 397 kilogram kurşun ve 200 gram gümüş içerdiği⁶⁷ 13 Temmuz 1899 tarihinde Osmanlı tebaasından Ağaogluzade Mehmet Ziya Efendi'ye bildirildi.⁶⁸ Maden mahallinin askeriye açısından bir mahsuru olup olmadığının değerlendirilmesi için Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Dairesi'nin 3. Şubesi'nde memur Miralaylardan İbrahim Edhem Bey görevlendirildi.⁶⁹ Orman ve Maden Müdüriyeti 16 Ekim 1904 tarihli yazı ile Mehmet Ziya Efendi'ye gönderdiği tebligatta Erkân-ı Harp Zabiti harcırahı olarak 25 lira ile ilan masrafı olan 8 lirayı bir an önce müdüriyete ödemesini istedi.⁷⁰ Maden sahasında yapılan tetkikler neticesinde madenin üretilmesinin askeriye açısından bir mahsuru olmadığı 23 Temmuz 1907 tarihli tezkere ile Mehmet Ziya Efendi'ye beyan edildi. Maden damar halinde bulunduğundan 1909 tarihinde 99 sene müddetle⁷¹ Mehmet Ziya Efendi, zevcesi Seher Hanım ve ortağı Yunanistan tebaasından Mösyö Dimitri Vergo'ya ihale edildi.⁷² Maden sahiplerinden 2467 dönüm arazinin her dönümü için yıllık para tahsil edilirken⁷³ ayrıca madenden ihraç olunacak cevherden de %5 resm-i nisbiye ödenecekti.⁷⁴ İstenilen bu miktarlar mültezim tarafından her sene mart ayında Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti veznesine yatırılacaktı. Bu miktarların dışında devletin kendi kaynakları ile yapacağı Hicaz Demiryolu'nun masrafları, İskân-ı Muhacirin İanesi, Bab-ı Ali Teshilat Sandığı harcı bir defa verilen ferman harcı için de 150 adet Osmanlı altını işletmecilerden tahsil edildi.⁷⁵ Mehmet Ziya Efendi 26 Ocak 1910 tarihinde madenin kira hakları kendisinde kalmak suretiyle zevcesi Seher Hanım ile Yunan Devleti tebaasından Dimitri Vergo'ya ihale etti.⁷⁶ Maden mültezimlerinin her yıl ödemesi gereken vergilerini ödemedikleri içinde maden, Şura-yı Devlet kararıyla 5 Haziran 1916 tarihinde kapatıldı.⁷⁷ Geçen zaman içerisinde de mekşuf madenler arasına alındı.⁷⁸

67 BOA. İ.DUİT, 23/10, 1334 Ş 5/7. 6. 1916.

68 BOA. ŞD, 540/30, 1327 B 2/ 20. 7. 1909.

69 BOA. Y.MTV, 294/49, 1324 Z 23/7. 2. 1907.

70 BOA. ŞD, 540/30, 1327 B 2/20. 7. 1909.

71 BOA. BEO, 3624/271736, 1327 Ş 7/24. 8. 1909.

72 İkdam, 28 Ağustos 1909.

73 Fatma Emek, agm., s. 50-51.

74 Nevsal-i Ziraat ve Ticaret 1330, s. 338.

75 BOA. İ.DUİT, 23/10, 1334 Ş 5/7. 6. 1916.

76 BOA. DUİT, 23/10, 1334 Ş 5/7. 6. 1916.

77 BOA. MV, 243/25, 1334 Ş 4/6. 6. 1916.

78 İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, 7 Temmuz 1927, s. 340-41, İzmir Vilayeti İstatistiği 1926, s. s. y., Devlet Salnamesi 1927-1928, s. 548.

Çiftçigediği: Arsenik Madeni

Buldanlı Hacı Emin ve Hafız Edhem Efendilere 25 Ocak 1909 tarihinde altınla karışık arsenik madeni aramak için bir sene müddetle bir arazi ruhsatnamesi verildi. Madenin arama ruhsatnamesi 7 Nisan 1909 ve 7 Nisan 1910 tarihlerinde bir yıl süre ile iki kere uzatıldı.⁷⁹ Yapılan incelemeler neticesinde altınla karışık arsenik madeni damar halinde bulunmasından dolayı 99 sene müddetle⁸⁰ Eylül 1917 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Osmanlı tebaasından Buldanlı Hacı Emin ve Hafız Edhem Efendilere ihale edildi.⁸¹ 1923 yılında Bayındır'da tek bir maden işletilmekteydi. Çiftçi Gediği Mevkiinde 1917 yılında imtiyazı alınmış olan arsenik madeni Hacı Emin Efendi ve şeriki tarafından çıkarılıyordu.⁸² 1930'lu yıllara kadar arsenik madeni bu kişi tarafından işletilmiştir.⁸³ 1932 yılında Emin Efendi'ye ortak olarak Hafız Edhem Efendi katılmıştır. Madenden 1923 senesinde 2 ton arsenik madeni üretimi gerçekleşti.⁸⁴ Maden Ocağı, 1926 yılından itibaren de işlenmeyen maden ocakları arasına alındı.⁸⁵

Yusuflu: Bakır, Gümüş, Kurşun, Cıva, Kalamın, Arsenik ve Altın Madenleri

Osmanlı tebaasından Hacı Emin Efendi, İsmail Hakkı Efendi'nin kızı Kadriye Hanım ve Edremitli Mehmet Efendi ile İngiltere tebaasından Şarno (Charnaud)'ya 11 Ağustos 1908 tarihinde Yusuflu mevkinde 10.000 dönüm arazide bakır, gümüş, kurşun, cıva, kalamın, arsenik ve altın madenleri aramaları için izin verildi.⁸⁶ Madenden 1923 senesinde 1 ton üretim yapıldı.⁸⁷

Sarı Meri: Simli Kurşun, Bakır, Çinko ve Altın Madenleri

Sarı Meri köyünün sınırları dâhilindeki 15000 dönüm sahipsiz arazide simli kurşun, bakır, çinko ve altın madenleri aramak üzere 9 Mayıs 1909 tarihinde

79 BOA. İDUİT, 25/8, 1335 Za 22/9. 9. 1917.

80 BOA. MV, 248/9, 1335 Za 17/4. 9. 1917.

81 1339 İzmir Vilayeti Orman ve Maadin İstatistiği 1340, s. 14.

82 1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği II, İzmir 1923, s. 205-206.

83 Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bayındır", Ege Üniversitesi İzmir Araştırmaları Dergisi, S. 4, İzmir 2016, s. 107.

84 "Anadolu Madenleri" 1923, s. 310.

85 İzmir Vilayeti İstatistiği 1926, s. s. y. ; Devlet Salnamesi 1926-1927, s. 665; Devlet Salnamesi 1927-1928, s. 548.

86 Şerife Yorulmaz, agt., s. 147, 1324 Senesi Maadin İstatistiği, cedvel 2, s. 14.

87 "Anadolu Madenleri" 1923, s. 311.

İzmir'de oturan Yorgi Kominos ve maden mültezimlerinden Kirkor Minas Efendilere maden aramaları için izin verildi.⁸⁸ 24 Ocak 1910 tarihinde maden arama ruhsatnamesinin %40 hissesi Madam Kristin Wilson'a devredildi.⁸⁹ Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararları ile de madenin lazım gelen resim ve harçları verilmek şartıyla 99 sene müddetle %30 hissesi İzmir'de oturan Osmanlı tebaasından Yorgi Kominos'a, %40 hissesi İngiltere Devleti tebaasından Madam Kristin Wilson ve %30 hissesi de Karşıyaka'da oturan Kirkor Minas Efendi'ye aktarıldı.⁹⁰ Araştırmalar neticesinde bir miktar çıkarılan cevher numuneleri üzerinde yapılan incelemelerde madenin çalıştırılmaya uygun olduğu anlaşıldığı gibi askeriye açısından bir mahzuru olmadığı Harbiye Nezareti'nden bildirildi.⁹¹ Madendeki çalışmalar 1926 yılından itibaren de son buldu.⁹²

I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yılları

I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlının yarı sömürüsü sıradan Batı Anadolu ve dolayısıyla da İzmir ekonomisine en az katkı sağlayarak doğrudan dışarıya ihraç edilen madencilik sektöründe Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da önemli bir değişiklik olduğu söylenemez. Zımpara, linyit, simli kurşun, antimuan, cıva, mika, manganez ve altın madenleri İzmir Sancağı'nın yeraltı zenginlikleri idi. Bu madenler içinde en ehemmiyetlisi zımparaydı. İzmir ve çevresinde faaliyet gösteren 17 zımpara madeninden 30-35 bin ton arasında ihracat yapılıyordu.⁹³ Değişik nedenlerden ötürü, madenlerden birçoğunda ya hiç üretim yapılamamaktaydı ya da üretim çok az miktardaydı. Zımpara dışındaki maden ocaklarında yapılan sondajlarda, zengin damarlara rastlanmadığından çıkarılan cevherin ekonomik bir anlam ifade etmediği gibi, miktarının giderek azaldığını ve üretim maliyetinin yüksek oluşundan ötürü ihraç piyasasında rekabet şansı kalmamıştı.⁹⁴ Ruhsatnamesini I. Dünya Savaşı'ndan önce almakla birlikte, savaş nedeniyle işletmeye muvaffak olamayan Küçük Menderes Havzası'ndaki maden imtiyaz sahiplerinin Ernest

88 BOA. ŞD, 547/4, 1328 C 10/19. 6. 1910.

89 BOA. ŞD, 547/4, 1328 C 10/19. 6. 1910.

90 BOA. MV, 254/62, 1338 B 4/24. 3. 1920.

91 BOA. İ.DUİT. 29/7, 1338 B 6/26. 3. 1920.

92 İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, 7 Temmuz 1927, s. 341; İzmir Vilayeti İstatistiği 1926, s. s. y.; Devlet Salnamesi 1926-27, s. 665; Devlet Salnamesi 1927-28, s. 548.

93 Hüseyin Rıfat, İzmir 1914, Aydın Vilayeti 1330 Sene-yi Maliyesi Ticaret Rehberi, yay. Erkan Serçe, İzmir 1997, s. 147-157.

94 Engin Berber, Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 141.

Abbot, Kristin Wilson gibi Osmanlı Devleti'nin savaştığı ülkelerin uyruğundan olanlar için süreleri dolan ruhsatnameleri tasdik edilmediği gibi kimi ocakların feshedilmesi nedeniyle üretimleri durmuştu.⁹⁵ 1923 sonrası bölgeden çıkarılan madenler çoğunlukla işlenmeden ihraç edilmektedir. Savaşın sona ermesinden sonra 1920-1930 yılları arasında İzmir'de yapılan yabancı sermaye yatırımlarının büyük bölümünün madencilik sektöründe olduğu gözlenmektedir.⁹⁶ 1921 yılında İzmir'de mevcut 278 maden işletmesinden 60'ı devlete ait bulunmaktaydı.⁹⁷ Yabancı işçilerin varlığı hükümetin dikkatini çekmiş olmalı ki; Aydın Vilayeti'ne çekilen 14 Ekim 1898 tarihli şifreli telgrafta, burada İtalyan asıllı işçi varsa çalışma alanlarıyla birlikte sayılarının bildirilmesi istenmiştir. Buna vilayetten verilen cevapta; Aydın Vilayeti dahilinde 20'si ikametgâh sahibi olmak üzere 55'i İzmir'de, 37'si Saruhan Sancağı'nda, 23'ü Ödemiş, 6'sı Tire ve 12'si Kuşadası kazalarında olmak üzere toplam 133 "*İtalyalı amele*" bulunduğunu ve bunların 38'inin madenlerde çalıştığı bildirilmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Küçük Menderes Havzası Madenleri:

Birinci Dünya Savaşından evvel Osmanlı İmparatorluğunun yarı sömürge oluşu Batı Anadolu ve dolayısıyla da İzmir ekonomisine en az katkı sağlayarak doğrudan dışarıya ihraç edilen İzmir ve Batı Anadolu madenlerinin durumunda Kurtuluş Savaşı sonrasında da önemli bir değişiklik olduğu söylenemez.⁹⁸ Savaşın sona ermesinin ardından 1920-1930 yılları arasında İzmir'e yapılan yatırımların büyük bölümü madencilik sektörüne yoğunlaşmıştır.⁹⁹ Bu yoğunluk Ödemiş ve çevresindeki zengin maden yataklarında da gözlemlendi. Nitekim Cumhuriyet'in ilanıya beraber Bağcılar ve Küre'deki cıva madenleri Muavenet-i Milliye'nin eline geçerken, Kaymakçı'da bulunan cıva madeni Hacı Mehmed Nazif Efendi¹⁰⁰

95 Ahenk 26 Kanun-ı Evvel 1330, Ahenk 22 Şubat 1330, Sabri Sürgevil, II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, İBB Kent Kitaplığı: 62, İzmir 2009, s. 186.

96 Çağlar Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul Eylül 1993, s. 81.

97 Tefik Çavdar, Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 42.

98 Bülent Durgun, Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi..., s. 159, Ülker Zengin Sönmez, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Ekonomisine Etkileri, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1998, s. 25.

99 Adnan Bilget, Son Yüzyılda İzmir 1849-1949, Meşher Yayınevi, İzmir 1949, s. 67, Bülent Durgun, Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi..., s. 159, Emel Göksu, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2003, s. 202

100 1339 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği, s. 14.

Halkköy'deki cıva madeni de Karabat Arabyan Efendi tarafından işletiliyordu.¹⁰¹ Mescitli Emirkırı'ndaki Antimuan madeni de Thomas Buvanriz tarafından işletilmekteydi. Yeni idari taksimatla Adagide sınırları içinde kalan madende bir ton antimuan elde ediliyordu.¹⁰²

Eski adı Balyambolu olan Beydağ'daki Bağcılar ve Küre civarı madenleri Türk Tayyare Cemiyeti'ne devrolunurken, uzunca bir süre bu cemiyet tarafından işletildi.¹⁰³ 1933 yılında Ödemiş'teki madenlerin hiçbiri faaliyette bulunmuyordu.¹⁰⁴ Halkköy cıva sahası 1940 yılında maden sahası olarak aramalara açılmış, M.T.A. Genel Müdürlüğü tarafından yapılan arama çalışmaları 1958 yılına kadar sürdürülmüş ve sonunda 299 ton rezerv varlığı belirlenmiştir. Saha 1958 yılında Etibank'a devredilmiş, ilk saf cıva 7.12.1961 tarihinde elde edilirken, ilk satış sevkياتı 12.10.1963 tarihinde gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁵

1923 Yılında Küçük Menderes Havzasında Madenler¹⁰⁶

Mevkii	Cinsi	İmtiyaz Tarihi	Sahibi
Ödemiş-Kaymakçı	Cıva	23 Mart 11918	Hacı Mehmed Nazif Efendi
Ödemiş-Halkköy	Cıva	27Ağustos 1911	Karabet Abyan Efendi
Ödemiş-Bağcılar	Cıva	16 T.S. 1903	Muavenet-i Milliye Cemiyeti
Ödemiş-Küre	Cıva	16 T.S. 1903	Muavenet-i Milliye Cemiyeti
Ödemiş-Mescitli	Antimuan	27 Mart 1889	Mösyö Thomas Bovanriz
Bayındır- Çiftçiğediği	Arsenik	16Eylül 1917	Hacı Emin Efendi ve ortakları
Tire-Çavuşköy	Zımpara	1 Eylül 1870	Lütfullah Efendi Ortağı Şarno
Tire- Dağyeniköy	Zımpara	1 Eylül 1870	Mösyö Hanton
Tire- Alacalı	Zımpara	1 Mart 1872	Herbert Whittall
Tire- Hasançavuşlar	Zımpara	1 Kasım 1878	Şeyhzade MehmetSait ve Varisleri
Tire- Dağyeniköy	Zımpara	29 Ekim 1909	Artin Boyacıyan
Tire-Toplak, Dedemusa	Cıva-Demir	8 Ağustos 1915	Eczacı Vasilaki Efendi ve Ort.

101 Bu maden imtiyazı 1929 yılında feshedilmiştir. Bkz. B.C.A. Kararname No: 8143.

102 1926 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği.

103 1931-1932 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği, 29.10.1933, s. 23.

104 Ödemiş Ticaret ve Sanayi Odasının Aziz Cumhuriyetin Onuncu Bayramına Armağanı, İzmir 29.10.1933. s. 23.

105 Mestan Yapıcı, *age.*, s. 48.

106 1339 İzmir Vilayeti İstatistiği, İzmir 1339, s. 14.

Ödemiş ve çevresinde 1925 yılında faaliyet gösteren imtiyazlı madenlerden dördü cıva madeniydi. Bunlar Kaymakçı da Hacı Mehmet Efendi ve Şeriki, Halkköy de Karabet Arabyan Efendi ve Şürekası, Yağcılarda ve Güre de Muavenet-i Milliye Cemiyeti tarafından işletiliyordu. Mescitlideki Antimuan madenini ise Mösyö Tomas Boven Rees kullanıyordu.¹⁰⁷ 1929 yılında Ödemiş kazası dahilinde mevcut madenler ve işletmecileri ise şunlardı: Yağcılar ve Güre'deki cıva madenleri Muavenet-i Milliye Cemiyeti, Ayasuret- Türkelineki cıva madeni Hacı Mehmet Nafiz Efendi, Mescitli deki Antimuan madeni Tomas Boven Rees tarafından işletilmekteydi.¹⁰⁸ Bayındır'da ise madencilik sektöründe Müslüman Türkler daha ilgilidiler. 1923 yılında Bayındır'da tek bir maden işletilmekteydi. Çiftçi Gediği Mevkiinde 1917 yılında imtiyazı alınmış olan arsenik madeni Hacı Emin Efendi ve şeriki tarafından çıkarılıyordu.¹⁰⁹ 1930'lu yıllara kadar arsenik madeni bu kişi tarafından işletilmiştir.¹¹⁰ 1932 yılında Emin Efendi'ye ortak olarak Hafız Ethem Efendi katılmıştır. 1928 yılında Sarıyurt bölgesinde çinko, gümüş, altın madeni Madam Kristin Wilson tarafından açıldı.¹¹¹ Cumhuriyetin ilk yıllarında arsenik madeninden ortalama 10 ton yurt dışına ihraç edilmekteydi.¹¹²

1934 yılında Güre ve Balyambolu'daki cıva madenleri Tayyare Cemiyeti tarafından işletilirken Kaymakçı, Balyambolu, Halkköy'deki cıva madenleri faaliyette değildi. Kayaköy ve Bülbüller bakır madenleri de ile Mescitli'deki antimuan madeni de aynı durumdaydı. Bülbüldere'deki arsenik, bakır, simli kurşun madeni keşfedilmiş işletilmeyi bekliyordu.¹¹³ Cıva vilayette az bulunan madenlerdendir. Tire ve Karaburun dışında yalnızca Ödemiş çevresinde zengin damarlara sahiptir.¹¹⁴ Ödemiş kazasında antimuan ve cıva madenleri dışında Bozdağı Sekiköy civarında altın, Lübbey-Sekiköy çevresinde demir, manganez yataklarının varlığı bilinmektedir.¹¹⁵ Bülbüldere'de arsenik bakır, simli kurşun, Kayaköy'de bakır

107 Cemal Nadir, Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926, İzmir 1926, s. 10; Bülent Durgun, Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi..., s. 162.

108 İzmir Vilayeti 1929-1930 İstatistik Yıllığı, s. 184-185.

109 1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği II, İzmir 1923, s. 205-206.

110 C. Nadir, *age.*, s. 10.

111 İzmir Vilayeti 1929-1930 Senesi İstatistik Yıllığı, İzmir 1931, s. 184-185.

112 İzmir Vilayeti 1929-1930 Senesi İstatistik Yıllığı, İzmir 1931, s. 186. Bülent Durgun, Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2012, s. 174.

113 İzmir Vilayeti 1933-1934 İstatistik Yıllığı, s. 94-95.

114 Cevad Sami Hüsnü, 1321 Senesi Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad, İzmir 1323, s. 54-58.

115 Ödemiş Orta Mektep Tarih ve Coğrafya Kolu, *age.*, s. 3

madenleri göze çarpmaktadır. Pirit, zımpara bileği taşı, tuğla, kiremit ocakları da sadece kazanın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışırken, cıva ve antimon ihraç edilen madenler arasında bulunuyordu.¹¹⁶ Ödemiş'te çıkarılan bu madenler Avrupa ülkelerine İzmir limanından gönderiliyordu.

Sonuç

Bir ticaret şehri olan İzmir'in art bölgesi Küçük Menderes Havzası Osmanlı Devleti'nin son döneminden, Cumhuriyetin ilk yıllarına uzanan süreçte verimli toprakları, bol su kaynakları ile pek çok tarımsal ürünün yetiştiği ve pazarlandığı bir alan olmuştur. Sanayi ve ticaret yaşamı fazlaca gelişme göstermeyen havza da zengin rezervleriyle madencilik dikkat çekmiş yabancıların, azınlıkların ve Müslüman girişimcilerin devletten aldıkları imtiyazlarla manganez, antimon, zımpara, cıva, arsenik gibi madenler işletilmeye başlanmıştır. İzmir'e yakınlığı, trenle taşımacılığın sağlanmasındaki kolaylık, maden çeşitliliği gibi nedenlerle İzmir Sancağı dahilinde yer alan Küçük Menderes Havzası yabancı ve gayrimüslim tüccarların kolaylıkla yatırım alanı olmuştur. I. Dünya Savaşı, mütareke ve işgal yıllarında atıl bir halde kalan madenler Cumhuriyet idaresi eliyle canlandırılmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte dönemin yöneticileri madencilik alanında birtakım kanunlar hazırlayarak Osmanlı Dönemi'nin mevcut eksikliklerin giderilmesi için çaba gösterdi. Ödemiş, Tire ve Bayındır'da maden arama ve işletme imtiyazlarının büyük kısmı Türk ve azınlık tebaa tarafından alındı. Fakat ne yazık ki mevcut sahalarda düzenli bir şekilde üretim gerçekleşmediği gibi ocaklar bir müddet sonra boş kalmıştır. Ocakların boş kalmasında devletin yatırım yapamaması yanında sermayedarların madencilik faaliyetlerini yürütebilmek için yeterince ilgi göstermemesi, ülkenin içinde bulunduğu uzun süren savaş dönemlerinin büyük kaynak gerektiren bu sektöre yeterince ilgi gösterilememesine yol açmıştır.

116 Günver Güneş, Sosyal, Siyasal, Ekonomik, Kültürel Açından Ödemiş Kenti 1908-1950, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1997, s. 214.

Kaynaklar**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri İmtiyaz Defterleri

A. DVNS. İMTZ. d. 4

Babıâli Evrak Odası Evrakı

BEO, 3624/271736, 1327 Ş 7/24. 8.

İrade Dosya Usulü

İD-1 ss. 101-102.

İD. 3, s. 151.

İH. 933/22

İDUİT, 23/10, 1334 Ş 5/7. 6. 1916.

İDUİT, 25/8, 1335 Za 22/9. 9. 1917.

İDUİT. 29/7, 1338 B 6/26. 3. 1920.

İ. DUİT. 17.2/10

İ. DUİT.MUI 37.1-25/1327Za(10)

Meclis-i Vükela Mazbataları

MV, 243/25, 1334 Ş 4/6. 6. 1916.

MV, 248/9, 1335 Za 17/4. 9. 1917.

MV, 254/62, 1338 B 4/24. 3. 1920.

MV. 41/30.

Şura-yı Devlet Evrakı

ŞD, 540/30, 1327 B 2/20. 7. 1909.

ŞD, 547/4, 1328 C 10/19. 6. 1910.

Yıldız Arşivi Res, 5/18

İ.E.E Sadık Paşa Evrakının Tafsilatı, 18-24/525-17.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y.MTV, 294/49, 1324Z23/7.2.1907

Yıldız Kamil Paşa Evrakı 86-7/682

Yıldız Esas Evrak, Kamil Paşa, Ek. 86/8-744/747.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.C.A. Kararname No.:4788 Dosya:195-29

B.C.A. Kararname No: 8143.

Gazeteler

Ahenk

Anadolu

İkdam

Köylü

Resmi Ceride

Resmi Gazete

Dergiler

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (1926-1938)

Türkiye İktisat Mecmuası (1921-1933)

Resmi Yayınlar, Salnameler ve İstatistikler

1339 İzmir Vilayeti Orman ve Maadin İstatistiği, İzmir,

1326 Devlet Salnameleri (1926-1928)

Düstur, "1869 Ma'âdin Nizamnamesi", I. Tertib, Cilt II, Matbaa-yı Amire
İstanbul 1289/1872.

Düstur, I.Tertib, Cilt VIII, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1943.

İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928, İzmir, 1929.

Nevsal-i Ziraat ve Ticaret, Dersadet, 1330.

1323 Senesi Maadin İstatistiği, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik
İdaresi, Birinci Sene, Dersaadet 1325.

1324 Senesi Maadin İstatistiği, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, İkinci Sene, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1326.

Kitap ve Makaleler

Armağan, Munis, *Tire Ekonomi Tarihi*, Tire Ticaret Odası Yayınları, İzmir 2010.

Başaran, Mehmet, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Tire*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000

Bayartan, Mehmet, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılımı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X/1, İstanbul 2008.

Berber, Engin, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Bilget, Adnan, *Son Yüzyılda İzmir 1849-1949*, Meşher Yayınevi, İzmir 1949.

Cemal Nadir, *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926*, İzmir 1926.

Çavdar, Tefik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

Durgun, Bülent, *Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2012.

Emek, Fatma, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde İzmir'de Madencilik (1908-1938)*, (Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak 2013.

Emek, Fatma, "II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bayındır Kazasında Madencilik", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İzmir 2016, s. 47-57.

Ertan, Gökmen, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)" *Bellekten*, LXXI/262, Ankara 2007.

Göksu, Emel, *1929 Dünya Ekonomik Buhram Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2003.

Güneş, Günver, *Sosyal, Siyasal, Ekonomik, Kültürel Açından Ödemiş Kenti 1908-1950*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1997.

Güneş, Günver, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bayındır", *Ege Üniversitesi İzmir Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İzmir 2016, s. 93-111.

Hüsni- Cevad Sami, *1321 Senesi Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad*, İzmir 1323

Hüseyin Rıfat, *İzmir 1914, Aydın Vilayeti 1330 Sene-yi Maliyesi Ticaret Rehberi*, yay. Erkan Serçe, İzmir 1997.

Keskin, Özkan, *Orman ve Ma'adin Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005.

Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul Eylül 1993.

Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara 1982.

Kütükoğlu, Mübahat, "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992.

Meriç, Recep, "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış", *Ege Coğrafya Dergisi*, S. 4, İzmir 1988, ss. 202-213.

Muslu, Güler, *Küçük Menderes Havzasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.

Mutaf, Abdülmecit, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü", *History Studies* 2/2, Samsun 2010, s. 293-303.

Ödemiş Ticaret ve Sanayi Odasının Aziz Cumhuriyetin Onuncu Bayramına Armağanı, İzmir 29.10.1933.

Ökçün, A.Gündüz, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları", *İktisat Tarihi Notları*, Ankara 1997.

Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* I, II. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Sönmez, Ülker Zengin, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Ekonomisine Etkileri*, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1998.

Sürgevil, Sabri, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İBB Kent Kitaplığı:62, İzmir 2009.

Tızlak, Fahrettin, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98, Ekim 1995, s. 75-91.

Tokluoğlu, Faik, *Tire Çevre İncelemeleri*, İzmir 1973.

Yapıcı, Mestan, *Beydağ, Balyambolu, Palaipolis*, İzmir 1995.

Yılmaz, Berkan, *Antik Dönemde Ödemiş ve Çevresi*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2014.

Yorulmaz, Şerife, *Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994.